

“Yerinden Olmuşlar”ın Yoksulluğunu Yeniden Üreten Habitus *

Ahmet Zeki ÜNAL¹

¹ Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, KARAMAN

Özet

Bu makalenin amacı “ülke içinde yerinden olmuşlar” olarak tanımlanan vatandaşlarımızın kent ortamında yoksullukla ilişkilerini Bourdieu’nün “habitus” ve “kültürel sermaye” kavramlarıyla açıklamasını yapmaktır.

“Yerinden olmuş kişiler” yaşanan zorunlu göç sonucunda; kentsel yoksulluk, eğitim hakkından yararlanamama, sağlık hizmetlerinden yararlanamama, sosyal güvenceden yoksunluk, işgücü piyasasına yeterince katılmama, işsizlik ve kentsel mekânda ayrımcılığa uğrama gibi birçok sorunla baş etmek zorundadırlar. Bu çerçevede gelişen yoksulluk kültürü, yoksulluk döngüsünü kırarak bir gelir düzeyi yakalayamayan aileler içerisinde yetişen yeni neslin kültürel sermayesini oluşturmada ve onların bedenlerine yazılmaktadır. Dolayısıyla bu yerinden olmuş kişilerin algılama, düşünme ve davranma kalıplarını biçimlendirmekte ve yeniden üretilmesini sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yerinden Olmuşlar, Yoksulluğun Yeniden Üretimi, Habitus, Kültürel Sermaye

Habitus That Reproduces the Poverty of the “Internally Displaced Persons”

Abstract

The purpose of this paper is to discuss and analyze the problems of “internally displaced persons” who live in poverty in urban settlement, with special reference to Bourdieu’s terms “habitus” and “culture capital”.

“Internally displaced persons” have suffered urban poverty, lack of education, lack of better access to health services, poor participation in labor market and they have been subjected to the so called “urban discrimination”, that is, a discrimination that is not based on “belief” and or “ethnicity” as expected, but is based on “urban-rural dichotomy”. The culture of poverty generated under such conditions become man made fate of Thus, new generations grown up within the families living below poverty line have developed a culture of poverty determining the thinking and perception of internally displaced persons and their cultural and social reproductions. In other words, poverty in its all dimensions becomes a vicious circle, a man made fate written into the bodies of internally displaceds or a culture capital in Bourdieuan terms.

Keywords: Internally displaced persons, reproduction of poverty, habitus, culture capital.

* Bu makale Uluslararası Yoksulluk Sempozyumu’nda (01–03 Şubat 2008 İstanbul) sunulmuş bildirinin genişletilmiş biçimidir.

“Fakirlik fakir bir anne-babayla bir kısır döngüdür. Fakir bir anne-babadan doğduysan, bu yüzden senin çocuğun da fakir olacaktır.”

Tanzanya, Victoria Gölü çevresinde yaşayan bir yetişkin

“Ben babamın yolundan gitmek istemiyorum, ben öğretmen olmak istiyorum.”

Tanzanya, Victoria Gölü çevresinde yaşayan bir çocuk

Darwin’s Nightmare (Yönetmen: Hubert Sauper)

Dağseven (Gürpınar/Van) köyünde erken evlendirilmiş ve bu yüzden köyünde kalmak zorunda kalmış 21 yaşında bir gence, “gelecekte ne yapmayı düşünüyorsun, kendin ve ailen için nasıl bir gelecek istiyorsun” diye sorulduğunda “kesinlikle babamın yaptığını yapmamayı düşünüyorum” der.

UNDP, Yerinden Olmuşların Köye Dönüş ve Yerleşim Tercihleri, 2006 VAN

Sosyal Teori ve Gerçek Dünya

Sosyoloji, toplumsal dünyanın nasıl işlediği konusunda ileri sürdüğü teorik önermeleri toplumsal dünyadan ampirik yollarla sistematik olarak topladığı veriler çerçevesinde değerlendirdiğini ileri süren bir inançlar sistemi olarak tanımlanmaktadır. Bir bilim olarak

sosyolojinin konusu “sosyal” olan her şeydir, başka bir ifadeyle “sınırları olmayan ağ” olarak tanımlanan (Mc Neil ve Townley, 1981) toplumun içerisinde ağı kuran sosyal ilişkilerin ortaya çıkardığı sosyal olgulardır. Doğru bilimlerinin araştırma nesnelerinin somut olmalarının aksine sosyolojinin bilimsel konusu olan sosyal olgular

elle tutulur, gözle görülür nesnelere olmadıkları için sosyolojide “sosyal muhayyile”den (C. Wright Mills, 1959) söz edilmiştir. “Sınırları belli olmayan ağ” üzerindeki labirentlerde yolunu ve yönünü yitirmeden gezinebilmek ancak güçlü bir hayal gücüyle mümkündür. O halde sosyal teorileri bu “sınırları belli olmayan ağ” üzerindeki labirentlerde gezinen bilim insanlarının hayal güçlerinin ürünü olarak görmek yanlış olmayacaktır.

Sosyal teorilerin tahayyül edilebilmesi için de her bilimde olduğu gibi sosyolojide de araştırma olgularının unsurlarını belirleyecek kavramsal bir haritaya ihtiyaç duyulmaktadır. İşte sosyologların kavram üretimleri tam da bu amaca hizmet ederler. Weber’in “ideal tipler” olarak adlandırdığı bu kavramların “saf” anlamda karşılıkları gerçek dünyada yoktur. Weber’in ifadesine göre, ideal tip “gerçek durum veya eylemin karşılaştırıldığı veya belirli önemli bileşenlerini açıklamak için başvurulan saf ideal sınırlayıcı bir kavram”ı anlatır ve “mantıksal temellerde mükemmellik sağlamak için” tasarlanmışlardır (Turner, Beeghley, Power, 2010: 218). Öte yandan Marx ise sosyal teorinin insanların fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlarını karşıladıkları gerçek dünya içinde temellendirilmesi gerektiğini ileri sürer. Dolayısıyla sosyologlar tahayyül güçlerine bağlı olarak üretilen “ideal tip” biçimindeki kavramların gerçek dünya ile ne kadar örtüşüklerini teorilerinde her zaman test ederler. Bu çalışmada da Fransız sosyolog Pierre Bourdieu’nün tahayyül gücünün ürünü olarak Fransız toplumu üzerine geliştirdiği kavramlarının bir başka ortamda farklı sosyal bir olguda ne kadar işlediklerini test etmeye çalışılacaktır. Sosyal gerçeklik olgumuz ülkemizde otuz yıldır sorun olarak devam edegelen “terör nedeniyle zorunlu göç” olgusu, teknik adıyla “ülke içinde yerinden oluşuk”. İlgili kuracağımız kavramlar ise, Bourdieu’nün habitus, kültürel sermaye kavramları olacaktır.

Ülke İçinde Yerinden Oluşuk

“Ülke içinde yerinden oluşuk” kavramı Birleşmiş Milletler’in (BM) Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeleri’nde (YGI) şöyle tanımlanmaktadır: “Zorla ya da mecbur kalarak evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden, özellikle silahlı çatışmaların etkilerinden, genel olarak şiddet içeren durumlardan, insan hakları ihlallerinden veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerden korunmak için, uluslararası kabul görmüş hiçbir devlet sınırını geçmeksizin kaçan ya da bu yerleri terk eden kişi veya kişi gruplarıdır” (Kalin, 2005: 7).

Türkiye’de bu tanımlamaya giren insan grubunu güvenlik nedeniyle köylerini terk etmek zorunda kalanlar oluşturmaktadır. Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde, 1990–1999 yılları arasındaki çatışmalı dönemde, bireylerin ve ailelerin iradeleri dışında zorunlu bir göç süreci yaşanmıştır. TBMM’nin konuyla ilgili Araştırma Komisyonu raporuna göre, göçün nedenleri şunlardır: (a) Mera yasağı ve operasyon/çatışma ortamı yüzünden

hayvancılık ve tarımın çökmesi; korucu olan köylere PKK tarafından baskı uygulanması; güvenlik güçlerinin koruculuğu kabul etmeyen köylere kuşkuyla yaklaşarak askeri operasyonları bu köylerde yoğunlaştırmaları ve sonuçta bütün bu nedenlerle insanların köylerini terk etmeleri; (b) PKK’nın, koruculuğu kabul eden bazı köy ve mezraları boşaltması; (c) Koruculuğu reddeden, güvenliği sağlanamayan veya PKK’ya yardım ettiği düşünülen köylerin güvenlik birimlerince boşaltılması.

Eldeki bilgiler ülke içinde yerinden olmuş kişilerin sayısının belirlenmesi için yeterli değildir. Yukarıda sözü edilen TBMM raporunda, OHAL Bölge Valiliği’nin verdiği rakamlara dayanılarak, OHAL kapsamındaki ve mücavir alandaki iller ile bazı çevre illerde, 1997 yılı itibarıyla 905 köy ve 2.523 mezranın boşaltıldığı ve göç edenlerin sayısının 378.335 olduğu belirtilmektedir. İçişleri Bakanı’nın bir soru önermesine cevaben TBMM Genel Sekreterliği’ne sunduğu 8 Ağustos 2005 tarihli yanıtta ise, Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi’ne (KDRP) yapılan başvurular göz önüne alınarak hesaplanan rakamlara göre boşalan 939 köy ve 2.019 mezranın nüfusu 355.803 olarak verilmiştir. Öte yandan, Türkiye’deki ülke içinde yerinden olmuş kişilerin sayısı konusunda, uluslararası kuruluşlar ile yerli ve yabancı sivil toplum kuruluşları, 1 ile 3-4 milyon arasında rakamlar ifade etmektedirler. Bu tahminler çoğunlukla belirli bir veriye dayanmamaktadır ve daha çok bölgede yaklaşık 20 yıldır yaşanan silahlı çatışmalar ve güvenlik sorunlarından etkilenen nüfusu belirtmek için kullanılmaktadır (TESEV Araştırma ve İzleme Grubu, 6). Öte yandan hükümetin yerinden olmuş nüfusun sorunlarının belirlenmesi için Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü’ne (HÜNEE) ulusal ölçekte bir anket yaptırması sonucunda ortaya çıkan bulgular en makul sayıları vermiş görünmektedir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre 14 ilin (ki bunlar yerinden edilmenin yaşandığı ve KDRP’nin uygulandığı illerdir) kentsel ve kırsal yerleşim yerlerinden 1986–2005 döneminde güvenlik nedenleriyle göç eden nüfus büyüklüğü tahmini olarak 953.680–1.201.200 aralığında; 14 ilin sadece kırsal yerleşim yerlerinden aynı dönemde güvenlik nedenleriyle göç eden nüfus büyüklüğü ise, tahmini olarak 728.000–946.400 aralığındadır (HÜNEE, 2006: 106).

Yerinden olma sorunu, 1999 sonrasında hem çatışmaların azalması hem de Türkiye’nin AB adaylığının kabulünden sonra yeni bir döneme girdi. Bu dönemdeki en önemli gelişme, hükümetin BM’nin bu konudaki uzmanlığını ve yardımlarını kabul etmeye başlamasıdır. Bu gelişmenin dönüm noktasını ise, hükümetin 2002’de BM Özel Temsilcisi Francis Deng’i yerinden olma sorunu hakkında birlikte çalışmak amacıyla Türkiye’ye davet etmesidir. Deng’in ziyareti sonrasında hazırladığı rapor (Deng, 2002), bu sorunun varlığının Hükümet tarafından kabul edilmesinin de bir göstergesidir. Nitekim Hükümet; BM, AB ve diğer uluslar arası kuruluşların katılımıyla,

2004'ten başlayarak, yerinden olma sorununun çözümüne yönelik bir dizi adım atmıştır. Bu adımların en önemlilerini şöyle sıralayabiliriz: Hükümetin yerinden olmuş nüfusun sorunlarının belirlenmesi için Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'ne (HÜNEE) ulusal ölçekte bir anket yaptırması; yerinden edilen kişilerin maddi zararlarının karşılanması için 5233 sayılı "Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılması Hakkında Kanun"un (Tazminat Yasası) kabul edilmesi; Bakanlar Kurulu'nun geri dönüşler ve diğer ilgili konulardaki uygulamaların Yol Gösterici İlkeler'e uyumlu şekilde yürütüleceğini açıklaması ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Program - UNDP) ile Dışişleri Bakanlığı arasında, yerinden olmuş nüfusun sorunlarının çözümüne yönelik işbirliği konusunda bir anlaşma imzalanması (Kurban ve diğerleri, 2006: 17-18).

TESEV'in araştırmasına göre (TESEV, Norwecian Refugee Council, İDMC, 2006: 26-27), yerinden olmuş kişiler, göç etmelerini izleyen ilk yıllar içinde başka yörelere yerleşme konusunda yetkililerden konut, gıda, nakit, eğitim imkânları, sağlık hizmetleri ve istihdam açısından hemen hemen hiçbir yardım görmemişlerdir. Sonuçta bu kişiler genellikle Güneydoğu bölgesindeki kentlerde (Diyarbakır, Batman, Hakkâri ve Van) ve İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük metropollerle birlikte Adana, Mersin, Antalya, Malatya, Bursa, Manisa gibi Batı bölgelerimizdeki kentlerde kent yoksullarının saflarına katılmışlardır. Kentlerde yaşayan yerinden olmuş kişiler birbiriyle ilişkili bir dizi sorundan etkilenmektedirler. Bunların arasında yoksulluk ve işsizlik, eğitim çağı gelmiş çocukların eğitime yeterince erişememeleri, bir geçim stratejisi olarak çocukların çalıştırılmaları, yetersiz barınma imkânları ile sağlık hizmetlerine ve psiko-sosyal hizmetlere yetersiz erişim yer almaktadır.

Bu yaşanan zorunlu göç (Bozkurt, 2000), kırsal kesimde yaşayan yüzbinlerce kişiyi tarım ve hayvancılığa dayanan "geleneksel" yaşamlarından uzaklaştırmıştır. Bölgede özellikle dağlık kesimlerde geçimlik (hane ihtiyaçlarını karşılamakla sınırlı) tarım, meralık yörelerde de küçükbaş hayvancılık yapılmaktaydı. Ovalık bölgelerde ise piyasaya yönelik tarım da yapılabilirdi. İnsanların her iki tür tarımsal faaliyetten koparak ilçe ve il merkezlerine göç etmeleri, bir anda en temel ihtiyaçları için bile piyasa ekonomisine bağımlı hâle gelmeleri sonucunu doğurmuştur (Yükseker, 2006: 217).

Tarım kesiminden gelen ve dolayısıyla kentsel istihdam için gerekli becerilere sahip olmayan bu nüfus kesiminde yetişkin erkek ve kadınların çoğu işsizdir. Özellikle kadınlar, evde emeklerine gereksinim duyulması, Türkçe bilmemeleri ve kültürel engeller nedeniyle çoğu durumda işgücü piyasasından uzak kalmaktadırlar. Erkekler ve kadınların bulabildikleri işler (örneğin erkekler için inşaat işçiliği ve işportacılık, kadınlar için ise çocuk bakma veya eve parça başı iş alma) nitelik açısından kalıcı olmayan, kayıt dışı ve dolayısıyla sigorta kapsamı

dışındaki işlerdir. Yetişkinlerin işsiz oluşu, çocukların çalışma yaşamına atılmalarına yol açmaktadır. Çocuklar bu durumda sokaklarda satıcılık yapmakta veya kayıt dışı atölyelerde (örneğin İstanbul'daki küçük ölçekli kayıt dışı konfeksiyon atölyelerinde) çalışmaktadır. Aile bütçesine katkıda bulunma zorunluluğu çok sayıda çocuğun okul dışı kalmasına neden olmaktadır. Yine de, son yıllarda bu çocukların bir bölümünün, kısmen Şartlı Nakit Transferi Programı sayesinde, okula döndükleri söylenebilir. Sokaklarda ve kötü koşullardaki atölyelerde çalışma, çocukları ayrıca sağlık ve güvenlik açısından birtakım risklere maruz bırakmakta, fiziksel ve psikolojik gelişimlerine ket vurmaktadır (TESEV, Norwecian Refugee Council, İDMC, 2006: 26; ayrıca Keser, 2011).

Çocuk işçiliği konusundan ayrı olarak, eğitime erişememe yerinden olmuş kişiler açısından kapsamlı bir sorun oluşturmaktadır. Özellikle yerinden edilmenin ilk yıllarında birçok aile maddi sorunlar yüzünden çocuklarını okula gönderememiştir. Yerinden olmuş çok sayıda çocuk örgün eğitim imkânlarına ulaşmadan büyümekte ve ardından kentsel işgücü piyasasında iş bulamamaktadır. Dahası, eğitime erişememe, köye dönüşlerin serbest bırakılmasından sonra veya KDRP kapsamında geri dönenler ve dönmeyi düşünenler açısından da sorundur; çünkü geri dönüşlerin cereyan ettiği birçok kırsal yerleşimde okullar kapalıdır ya da imkânları oldukça kısıtlıdır.

Öte yandan, yerinden edilmenin getirdiği travma ve kentlerde bunu izleyen yoksulluk, psikolojik ve sağlıkla ilgili başka sorunları da tetiklemektedir. TESEV Araştırma Grubu'nun (TESEV, Norwecian Refugee Council, İDMC, 2006: 27) ziyaret ettiği ailelerin çoğu sağlıksız, uygun olmayan, aşırı kalabalık ve küçük mekânlarda yaşamaktadır. Bu koşullar hastalıkların yayılmasını kolaylaştırmakta ve iyileşme sürecini de güçleştirmektedir. Çocuklar yetersiz beslenme sorunu ile karşı karşıyadırlar. Yoksullara yönelik ücretsiz bir sağlık hizmeti programının varlığına karşın yerinden olmuş kişilerin çoğu herhangi bir sigorta kapsamında olmadığından, kamusal sağlık kurumlarından ve hizmetlerinden yeterince yararlanılamamaktadır. Ayrıca, yerinden olmuş kadın ve çocuklara özgü psiko-sosyal hizmetler de bulunmamaktadır. Yerinden olmuş kişilerin yoğun olarak yaşadığı İstanbul, Batman, Hakkâri ve Diyarbakır gibi kentlerde kadın ve çocuk destek merkezlerinin kimilerinde yerinden edilenlerin durumuna ilişkin duyarlılık görülse bile, bu kişilere yardıma yönelik somut hizmetler bulunmamaktadır.

TESEV'in araştırmalarını destekleyen bulgular UNDP için 2006'da Van'da yerinden olmuş kişiler üzerine 600 haneye ulaşılarak gerçekleştirdiğimiz bizim araştırmamızda (Demirci, Ünal, Tekin, 2006: 20) da görülmektedir. Nicel ve nitel araştırmanın birlikte kullanıldığı bu araştırmanın verileriyle konuyu biraz daha ayrıntılı ele almak mümkündür.

Yerinden Olmuşların Köye Dönüş ve Yerleşim Tercihleri

Bu araştırmada 581 kişiden % 45,1'i işsiz olduğunu beyan etmiştir. Araştırmaya katılanlardan devamlı ücretli iş statüsünde çalışanların oranı yaklaşık % 7 gibi çok düşük bir orandır. Araştırmaya katılanların % 31'i yaptığı işi serbest meslek kategorisinde tanımlamış, % 5,5'i ise öğrenci olduğunu söylemiştir. Anket uygulanan 32 kişi ise bu soruyu cevapsız bırakmıştır. Kendini serbest meslek sahibi olarak tanımlayan % 31'lik grubun çalıştığı işler genel olarak sosyal güvencesiz, marjinal işler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaptığı işi düşük statüsünden dolayı serbest olarak tanımlayanların da bu gruba dâhil olduğu söylenebilir. Bu grupta görüşme yapılan kişilerden çok azı gerçek anlamda, esnaflık, ticaret gibi serbest meslek grubuna giren işlerde çalışmaktadırlar.

MESLEK TABLOSU

	SAYI	%
İşsiz	262	45,1
Sürekli işçi	6	1,0
Geçici işçi	28	4,8
Mevsimlik işçi	6	1,0
Memur	9	1,5
Serbest	180	31,0
Öğrenci	32	5,5
Korucu	26	4,5
Toplam	549	94,5
Cevapsız	32	5,5
Toplam	581	100,0

Araştırmada işsizlik oranının yüksek çıkmasının sebebi, insanların düzenli gelir getiren faaliyetler dışındaki ücret karşılığı yapılan geçici işleri de işsizlik kategorisinde değerlendirmeleridir. Başka bir ifade ile çoğu insan için ücret karşılığı sürekli ve düzenli gelir getiren sosyal güvencesi olan işler dışındaki ekonomik faaliyetlerin işsizlik olarak görüldüğü ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak bölgede yaşayan insanların kendileri ile görüşme yapan herkesten bir yardım beklentisi içinde olmaları durumlarını olduğundan daha kötü göstermelerine yol açmaktadır. Mülakatlarda çocuklara babalarının işi sorulduğunda çocukların büyük çoğunluğu "işsiz" karşılığını vermiştir. Nitel görüşme yapılan çocuklardan sadece üç tanesi babalarının mesleğini çiftçi olarak tanımlamıştır. Buna paralel olarak köylerde yapılan görüşmelerde anket uygulanan kişiler kendilerinin sürekli köyde yaşadıklarını, koyun beslediklerini ifade etmelerine rağmen işleriyle ilgili soruya "işsiz" olarak cevap vermişlerdir.

Ankete katılanların işsizlik durumunu ailede çalışan kişi sorusuyla ilişkilendirdiğimizde işsizlik sorununun % 45'lik gibi bir orandan % 14,3'e düştüğü görülmektedir ki bu rakam işsizlikle ilgili gerçekleri daha doğru yansıtmaktadır.

AİLEDE ÇALIŞAN KİŞİ SAYISI TABLOSU

	SAYI	%
Bir	182	31,3
İki	61	10,5
Üç	21	3,6
Dört	10	1,7
Beş ve üzeri	1	0,2
Benden başka çalışan yok	163	28,1
Ailede hiç çalışan yok	83	14,3
Toplam	521	89,7
Cevapsız	60	10,3
Toplam	581	100,0

Ankete katılan kişilerin yaptığı işi "ailenizde kaç kişi çalışıyor?" sorusu ile test ettiğimizde cevap veren 581 kişinin % 31'i ailede kendisinden başka en az bir kişinin, % 10,5'i iki kişinin, % 3,6'sı üç kişinin, % 1,7'si 4 kişinin çalıştığını, % 28,1'in de ailede sadece kendisinin çalıştığını, % 14,3'lük oranda ise ailede hiç çalışanın olmadığını ifade etmiştir. Tablodan da anlaşılacağı gibi 60 kişi bu soruyu cevapsız bırakmıştır. İşle ilgili soruda işsizliğin çok yüksek çıkmasının sebebi bu ikinci tabloda daha açık anlaşılmaktadır. İş dediği zaman çoğu insanın aklına bu yapılan işin öncelikle sürekli olup olmadığı, ikinci olarak bir sosyal güvenceyi beraberinde sağlayıp sağlamadığı düşünülmektedir. Kısaca araştırmaya katılanların yaklaşık % 15'i işsiz kategorisi dışında marjinal de olsa gelir getiren bir işle aileye katkıda bulunduğu ama yapılan işin sosyal güvencesi olmamasından dolayı da bunu işsizlik olarak kabul ettiği anlaşılabilir.

Yukarıdaki ankete katılanların yüksek orandaki işsizlik beyanı irdelenirken insanların yaptıkları işi getirdiği gelirin ötesinde sağladığı sosyal güvenlikle de ilişkilendirdiği tartışılmıştır. Bu tartışma bizi kendisini işsiz kabul eden % 45'lik grubun ne kadarının hiçbir sosyal güvenceye sahip olmadığı sorusuna da cevap aramaya yöneltmiştir. Aşağıdaki tabloda ankete katılanların farklı kalemlerde aldıkları sosyal yardım türlerine verdikleri cevaplar gösterilmektedir.

SOSYAL YARDIM TABLOSU

Alınan Yardım Türü	SAYI	%
Kömür yardımı alıyor musunuz?	282	55,0
Yeşil kart alıyor musunuz?	468	91,2
Gıda paketi yardımı alıyor musunuz?	40	7,8
Kitap kırtasiye yardımı alıyor musunuz?	85	16,6
Burs yardımı alıyor musunuz?	37	7,2
Şarh nakit yardımı alıyor musunuz?	50	9,7
Diğer aynı nakdi yardım alıyor musunuz?	30	5,8
Toplam Cevaplar	992	193,4

Tablodan da anlaşıldığı üzere ankete katılanlardan aldıkları sosyal yardımla ilgili soruya cevap verenlerin % 91,2'sinin yeşil kart sahibi olduğu, % 55'inin düzenli olarak kömür yardımı aldığı, % 16,6'sının kitap ve kırtasiye yardımı aldığı, % 9,7'sinin şartlı nakit yardımı aldığı, % 7,8'inin gıda yardımı aldığı, % 7,2'sinin burs yardımı aldığı, % 5,8'inin ise farklı kalemlerde aynı ve nakdi yardımlar aldığı görülmektedir.

Sosyal güvenlik denilince ilk aklı gelen sağlıkla ilgili güvencenin olup olmadığıdır. Çalışabilme çağı sona erdiğinde iyi bir hayat sağlayacak düzenli emekli maaşının olup olmayacağı ise sosyal güvenliğin ikinci önemli boyutunu oluşturmaktadır. Bu açıdan baktığımızda ankete katılanların hemen hepsinin sağlık güvencesine sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. % 91,2'lik yeşil kart sahiplerine meslek tablosundaki sürekli işçi, memur ve korucu kategorisindeki çalışanlar -ki bunlar sosyal güvenliğe sahiptirler-, ilave edildiğinde % 98,2'lik bir oranın sağlık güvencesi altında olduğu ortaya çıkmaktadır. Kalan % 1,8'lik kesimse ya gelir durumu itibarıyla yeşil karta hak kazanamayanlar ya da değişik sebeplerden dolayı (örneğin göç etmeden önceki varlıklı durumu ile şimdiki yoksul durumu arasındaki farklılık utancından dolayı) yeşil kart başvurusu yapmayanlar-yapamayanlardan oluşmaktadır.

Ancak % 7 oranında devamlı ücretli iş statüsünde çalışanı olan, % 55'i kömür yardımı alan, % 91'i yeşil kart sahibi olan bu büyük oranda sosyal yardımlarla ayakta kalabilen “yerinden olmuş kişiler” yaşanan zorunlu göç sonucunda; kentsel yoksulluk, eğitim hakkından yararlanamama, sağlık hizmetlerinden yararlanamama, sosyal güvenceden yoksunluk, işgücü piyasasına yeterince katılamama, işsizlik ve kentsel mekânda ayrımcılığa uğrama gibi birçok sorunla baş etmek zorundadırlar. Bu çerçevede gelişen yoksulluk kültürü, yoksulluk döngüsünü kırarak bir gelir düzeyi yakalayamayan aileler içerisinde yetişen yeni neslin kültürel sermayesini oluşturmada ve onların bedenlerine yazılmaktadır. Dolayısıyla bu yerinden olmuş kişilerin algılama, düşünme ve davranma biçimlerini yönlendirmektedir. Bu sosyal olguyu Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'nün “habitus” kavramıyla açıklamak mümkündür.

Ülke İçinde Yerinden Olmuşlara “Habitus” Aracılığıyla Bakmak

Bourdieu sosyolojisinin temel kavramlarından biri, hiç şüphesiz ‘habitus’tur (Ünal, 2004: 116). Habitus, tıp dilinde, vücudun dışarıya yansıyan tutumunu, davranış ve mimiklerini, hatta nefes alışı-verişi biçimini bile ifade eden bir terimdir. Bourdieu tarafından, bireylerin toplumsal köklerinden ve statülerinden kaynaklanan ‘oluş’ biçimlerini belirtmek amacıyla sosyoloji diline taşınmıştır. Bireylerin sosyal faaliyetlerini yönlendiren içsel eğilimlerin tamamını ifade eder. Başka bir deyişle, “belli bir zaman ve mekâna ait sosyal koşulların kafamıza

yerleştirdiği kazanılmış niteliklerin, algı, takdir ve eylem şemalarının bütünü” (Ansart, 1990: 41) şeklinde de tanımlanmaktadır. Habitus kavramı Bourdieu’ye sosyal yapılar ile sosyal eylem arasında bağ kurma imkânını veren bir kavramdır.

Habitus, bireylerin varoluşsal objektif koşullarından hareketle içselleştirdikleri ve bilincinde olmadıkları algı, düşünüş ve eylem ilkeleri (şemaları) olarak işlev gören kalıcı bir yatkinlikler sistemidir. Yatkinlikler algılama, hissetme, yapma ve düşünme eğilimleri ve tutumlardır.

Habitus bireyin sosyal seyrinin ve konumunun ürünüdür. Dolayısıyla sosyal aidiyet kazanımlarını yapılandırır ve Bourdieu’ye göre sınıf habitusu üretir (Bourdieu 1997). Kazanılmış eski dolayısıyla en kalıcı yatkinliklerden oluşan birincil habitus aile içerisinde çocukluk döneminde kurulmuştur. Çünkü her aile sosyal evrende bir konum işgal eder: Bir eğitim almak, genel olarak, bir sınıf konumuna bağlı bir eğitim almak demektir; acemilik döneminde var olan sosyal ilişkilerin, düşüncelerin, sözlerin, eylemlerin içerisinde ve onlar aracılığıyla daha sonraları onların kendiliğinden yeniden üretimini sağlayacak yatkinlikler kazanmaktadır.

Böylece habitusu Bourdieu, dışsallığın bir içselleştirilme mekanizması olarak değerlendirmektedir (Bourdieu, 1979a): Yani bizim içselleştirdiğimiz özellikler, sosyal evrendeki ebeveynimizin konumuna bağlı niteliklerdir. Farklı sosyal koşullarda bulunan özneler farklı yatkinlikler kazanacaktır. Bu birincil program kişide kaydoldukça, bireyin içine yerleştikçe, birey birincil habitusuna bağlı olarak gitgide yeni deneyimler kazanmaya yönelir. Öyle ki daha önce kazanılmış yatkinlikler daha sonra yeni yatkinlikler kazanmayı şartlandırır. Böylelikle, bireyin hayat çizgisinde, birincil habitusun üzerine ikincil habituslar gelip yerleşirler ki bunlar arasından, genellikle, aile habitusunun yerini alacak olan ve onu ikiye katlayacak olan okul habitusunun özel önemini altını çizmek gerekir. Gerçekten en eskileri en yenilerinin kazanımını şartlandırması doğruysa, her yeni kazanım, yeni ve beklenmedik durumlara bağlı gerekliliklere uygun olarak katılmayı, uymayı sürdüren tek bir habitus biçimindeki bütüne entegre olur.

Habitus, her zaman yeniden yapılandırmayı içeren bir yapıdır. Bu, habitus’un bütünüyle katılaşmadığını gösteren, bizim geçmiş ve şimdiki tecrübemizin ürünüdür. Bireysel habitus farklılıkları açıkça, sosyal güzergâhların tekilliğinden kaynaklanır. Bununla birlikte, yatkinlikler sistemimiz, koşullara ve yaşantımıza uyarak hiç durmaksızın şekillenen ve şekli bozulan bir şey değildir. Gerçekte, habitus güçlü bir durağanlık gösterir (Bourdieu, 1980: 101).

Bourdieu’nün habitus kavramı bu çerçevede bizim, yerinden olmuşların köye dönüş tercihleri konusunda aynı evi paylaşan farklı nesillerin farklı eğilimlerini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Nitekim bu açıdan baktığımızda, UNDP için yapılan araştırmada (Demirci,

Ünal, Tekin, 2006: 55, 56) köyüne yerleşmeyi düşünenlerin % 15,6 ile 7-14 yaş grubu çocuklar ile onu takip eden % 6,2 ile 51 yaş ve üzeri yaşlıların arasından çıktığı görülmektedir. Diğer yaş gruplarında ise bu oran % 1'in altına kadar düşebilmektedir.

Bu verilerden çıkarılabilecek sonuçlardan bir tanesi ellerinde yeterli imkân olsa bile köyde yaşamayı tercih edeceklerin çocuklar ve yaşlılar arasında nispi olarak yüksek çıktığıdır. Çocuklar arasında oranın yüksek çıkmasının en başta gelen sebebi 7-14 yaş grubundaki çocukların hemen hiçbirinin göç öncesi köy yaşamı tecrübesine sahip olmamasıdır. Diğer bir sebep ise özellikle yaşlıların köy hayatı ile ilgili olarak anlattıkları idealize ve romantize edilmiş bir köy kurgusu olabilir. Buna ek bir sebep de özellikle yaz aylarında köye giden ve yazı orada geçiren ailelerin çocukları için köy yaşamının anlamı bir dinlenme ve tatil ifade ediyor olabilir. Yaptığımız nitel görüşmelerde köyünü sevdiğini, köyde kalmak istediğini, köye dönmek istediğini söyleyen çocukların zaten şehirde büyümüş olan ve yazları anne-baba ya da yakın akrabalarıyla geçici olarak köye gelen çocuklar arasından çıkmasının sebebi de bu olsa gerektir.

Van'ın Sürmeli Mahallesinde Van'da doğmuş bir erkek çocukla yapılan görüşmede dile getirilen şu ifadeler bunun kanıtı gibi durmaktadır. "*Köyde doğmuş olsaydım çoban olurum. Ailem köye döndükten sonra bir yıl köyde kaldım. Ama Van'ı daha çok seviyorum. Eğer köyde olsaydım çoban olurum. Babamla dağlarda çobanlık yapmak koyunlarla ilgilenmek hoşuma giderdi, ama okumak her şeyden önemli*" (Yer: Sürmeli Mah. Görüşmeci: Mukaddes Çokbakar, 27.07.2006).

Ellerinde imkânlar bulunsa bile köylerinde yaşamayı tercih edeceklerin yaşlılar arasında yüksek çıkmasının sebebi ise değişen toplumsal statü ve hiyerarşilerde aranmalıdır. Kent yaşamının değiştirdiği kuşaklar arası ilişkiler ve yaşlıların otorite kaybı bu yaş grubundaki insanların yaşadıkları toplumsal çevreye yabancılaşmalarına ve yalnızlaşmalarına sebep olmaktadır. Görüşülen yaşlılar arasında dünyayı başıbaşalar bile köyde kalmayı tercih ettiklerini söyleyenlerin sayısı oldukça dikkat çekicidir. Kendisinin de köyü boşaltılmış olan bir öğretmenle yapılan mülakatta yaşlıların durumu sorulduğunda verdiği cevap oldukça manidardır. "*...yaşlıların köyü istemesiyle büyük şehirlerde yaşlıların huzur evlerinde yaşamaları arasında bir benzerlik vardır. Yaşlılar köyü isterler çünkü artık otoritesini ve nüfuzunu kaybettiği ailesi içinde çocuklarına minnet duygusu içinde yaşamak istemezler. Köy onlar için bu minnet duygusundan uzak olarak yaşamının geri kalan kısmını geçirebilecekleri bir huzur evi gibidir...*" (Yer: Sürmeli Mahallesi, Görüşmeci: Emin Yaşar Demirci, 27.07.2006)

Hane halkı içerisinde köye geri dönüp yeniden yerleşmeyi isteyen yaşlılar ile zorunlu göçün az öncesinde ya da az sonrasında doğmuş, yani köy nedir bilmeyerek, şehir ortamında büyümüş genç kuşak arasında ve özellikle

köyün zor yaşam koşulları ile kentteki hâlihazırdaki konumunu karşılaştıran kadınlar arasında da önemli bir çatışma yaşanmaktadır. Köyde doğmuş ve ömrünün uzun bir kısmını köyde geçirmiş insanlar çocukluk ve ergenlik yıllarında sosyo-kültürel çevrelerinden -örneğin aşiret kültürü çerçevesinde- kazandıkları algılama, düşünme ve davranma kalıplarını zorunlu göç sonrasında şehirde aynen muhafaza etmeleri kendileriyle farklı ortamlarda yetişen genç kuşaklarla sorun yaşamalarına neden olmaktadır. Öte yandan doğduklarından beri kendilerini kent ortamında buldukları için köy koşullarını tanımayan genç nüfus yaşlılardan farklı bir algılama, düşünme ve davranma kalıbı -Bourdieu'nün değişimiyle habitus'u edinmektedir.

Bu çerçeveden yoksulluğun yeniden üretilmesi konusuna baktığımızda, zorunlu göç nedeniyle yerinden olmuşların kent ortamındaki kötü koşulları ile kentin diğer sakinlerinin sahip olduğu konumlar arasında bir karşılaştırma yapmak gerekecektir (Chambers, 2005). Öncelikle bireyler tarafından içselleştirilmiş algı ve eylem şemaları, içinde buldukları kendine özgü kültürel ortamlardan, sosyal yapılardan, sosyo-ekonomik koşullardan, yaşam biçimlerinden dolayı farklılık göstererek oluşacaktır. Yukarıda değindiğimiz gibi habitus bireyin sosyal seyrinin ve konumunun ürünüdür. Dolayısıyla sosyal aidiyet kazanımlarını yapılandırır. Kazanılmış en eski dolayısıyla en kalıcı yakınlıklardan oluşan birincil habitus aile içerisinde çocukluk döneminde kurulmuştur. Yerinden olmuşların aile içi ve kent yaşam koşulları yukarıda az da olsa betimlenmeye çalışılmıştır. Bu ailelerin sosyal evrende bir konum işgal ettiği düşünülürse, onlar yoksulluk, eğitim hakkından yararlanamama, sağlık hizmetlerinden yararlanamama, sosyal güvenceden yoksunluk, işgücü piyasasına yeterince katılamama, işsizlik ve kentsel mekânda ayrımcılığa uğrama gibi birçok sorunla yüz yüze kaldığı sırada aynı sosyal evreni işgal eden başka aileler yerinden olmuşlara kıyasla kültürel sermayelerini ekonomik sermayeye dönüştürebilen kalkınmış koşullarda yaşamlarını sürdürmektedirler.

Kültürel sermaye, geniş anlamıyla eğitim -başka bir deyişle, 'sosyalleşme'- sürecinde elde edilen birikimin toplamını dile getiren bir kavramdır. Bourdieu, kültürel sermayeyi formel eğitimle kazanılan ve diplomalarla objektif bir görünüm kazandırılan "okul sermayesi" ile aileden kaynaklanan ve doğal bir biçimde, aile hayatı içerisinde kazanılan nitelikleri ifade eden "tevarüs eden kültür sermayesi" olmak üzere ikiye ayırarak inceler. İster okul sistemi yoluyla elde edilmiş olsun, ister aileden devralınmış olsun, entelektüel niteliklerin toplamına karşılık gelir (Bourdieu, 1979b: 3-6).

İsteyerek yapılan ve vasıflı özellikleri barındıran göçün (Weib, Nohl, Schittenhelm, Schmidtke, 2011) tersine, yerinden olmuşların içinde bul(un)dukları koşullar çerçevesinde kültürel sermaye birikimleri ancak yoksulluk kültürü sınırları içerisinde olabilmektedir.

Örneğin okul sermayesi söz konusu edildiğinde toplam 581 anketten 546'sının değerlendirmeye alındığı araştırmada seçilen örneklem eğitim durumuna göre genel dağılımı aşağıdaki tabloda görülmektedir. Tabloya bakıldığında toplam 546 kişiden 310'nun, yani % 56,8'nin hiç okuma yazma bilmediği, % 9,7'sinin sadece okuyazar olduğu, % 20,7'sinin ilkökul, % 7'sinin ortaokul, % 4,8'inin lise mezunu olduğu anlaşılmaktadır. Üniversitede okuyan ve/veya mezun olanların sayısı ise sadece 3 olarak, yani % 0,6 olarak ortaya çıkmıştır. Bir başka ifade ile yerinden olmuşlar söz konusu olduğunda en başta gelen sorunlardan birinin, belki de en önemlisinin, okul sermayesi yetersizliği olduğu görülmektedir.

EĞİTİM TABLOSU

	SAYI	%
Okuyazar değil	310	56,8
Okuyazar	53	9,7
İlkokul	113	20,7
Ortaokul	38	7,0
Lise	26	4,8
Üniversite	3	0,5
Toplam	543	99,5
Cevapsız	3	0,5
Toplam	546	100,0

Tabloya biraz daha yakından bakıp eğitim durumunu cinsiyete göre incelediğimizde ise tablonun vahameti daha da artmaktadır. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi genelde % 56,8 görünen okuma yazma bilmeyenlerin oranı kadınlar söz konusu olduğunda birden bire % 72,9'a çıkmaktadır. Bu araştırma evrenindeki kadının yeri, gücü ve statüsü ile de uyumlu bir durumdur. Kadının eğitimsizliği onun toplumsal konumunun hem sebebi hem de sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Yani toplumsal konumu sebebiyle eğitimsiz bırakılan kadınlar aynı sebepten dolayı bu konularını düzeltecek bilgi, beceri ve donanımdan da mahrum kalmaktadırlar. Dolayısıyla kültürel sermayelerinin yetersizliği habituslarını dönüştürmenin önünde bir engel oluşturmaktadır.

CİNSİYETE GÖRE EĞİTİM DURUMU TABLOSU

	Eğitim durumu						Toplam
	Okur yazar değil	Okur yazar	İlkokul	Ortaokul	Lise	Diğer	
Kadın	226	26	36	15	7	0	310
	72,9 %	8,4 %	11,6 %	4,8 %	2,3 %	0,0 %	100,0 %
	41,6 %	4,8 %	6,6 %	2,8 %	1,3 %	0,0 %	57,1 %
Erkek	84	27	77	23	19	3	233
	36,1 %	11,6 %	33,0 %	9,9 %	8,2 %	1,3 %	100,0 %
	15,5 %	5,0 %	14,2 %	4,2 %	3,5 %	0,6 %	42,9 %
Toplam	310	53	113	38	26	3	543
	57,1 %	9,8 %	20,8 %	7,0 %	4,8 %	0,6 %	100,0 %

Araştırmada çağ nüfusunun okullaşma oranının % 78 olduğu, bir başka ifade ile % 22,8'inin okula devam etmediği ortaya çıkmaktadır. Bu durumun en büyük mağduru ise kız çocukları olmaktadır. Yaptığımız nitel görüşmelerden elde ettiğimiz bilgiler de bu görüşü güçlendirmektedir.

Gürpınar'ın Özlüce köyünde görüşülen 12 yaşında bir kız çocuğu okuma yazma bilmediğini ve okula gitmediğini beyan etmiştir. Ailesinde okula devam eden diğer üç çocuğun erkek kardeşleri olduğunu söylemiştir. Neden okula devam etmediğini ise anne babasının okula giden kardeşleriyle birlikte ilçe merkezine gittiklerini, kendisinin ise büyük abisi ile birlikte koyunlara bakmak için köyde kaldığını ifade etmiştir. Okumak istediğini ve önümüzdeki yıl okul açılsa okula başlayacağını da belirten aynı kız çocuğu, okuyabilmesi durumunda doktor olmak istediğini de ayrıca vurgulamıştır. (22.07.2006 tarihinde Van, Gürpınar, Özlüce Köyünde yapılan görüşme) (Demirci, Ünal, Tekin, 2006: 19-20).

İstek ve hayallere rağmen sahip olunamayan koşullar bu insanların yetersizlik, çaresizlik ve işe yaramazlık duygusuna kapılmalarına yol açmaktadır. Yalnızca bu hislere kapılmalarına yol açmamaktadır aynı zamanda bedenlerine yazılmalarını da sağlamaktadır. Onların algılama, düşünme ve davranma biçimlerini de oluşturmaktadır. Yoksulluk ve yoksunluk onların kendiliğinden yeniden üretimini sağlayacak yatınlıklarını da kazandırmaktadır.

Sonuç Yerine

Gevaş'ın Dalveren köyünde görüşülen bir öğrencinin söyledikleri her türlü olumsuzluğa rağmen geleceğe umutla bakmamızı sağlamaktadır. OKS sınavında yüksek bir başarı elde eden ve İzmir'de itibarlı bir liseyi kazanan bu gencimiz yaşadığı bütün olumsuzluklara ve acı tecrübelerine rağmen umut veren bir gelecek vaat ediyordu. Babasının okula göndermediği 12 yaşındaki kız kardeşine okuma yazma öğretene ve ilköğretim temel bilgilerini veren bu genç idealist, kız kardeşini önümüzdeki yıl ilköğretime beşinci sınıftan başlayacağını söyledi. Yaşının çok üzerinde olgun ifadelerle konuşan bu gencimize eğitimini bitirip hayata atıldığında nasıl bir

kızla evlenmek istediği sorulduğunda, şaşırtıcı ölçüde bilinçli ve olgun bir cevap verdi: “Ben ezilmeyecek, kendini ezdirmeyecek bir kızla evlenmek istiyorum”. Kendisine “eğer sen evlendiğin insanı ezmezsen ezilmemiş olur, neden bunu özellikle vurgulamak gereği duydun” diye sorulduğunda verdiği karşılık, taşıdığı değişme ve değiştirme potansiyelinin yönünü ve gücünü bütün açıklığı ile ortaya koyuyordu: “Ben kendimin ezmeyeceği değil, istesem de ezemeyeceğim bir kızla evlenmek istiyorum” (Demirci, Ünal, Tekin, 2006: 65).

Habitus, her zaman yeniden yapılandırılmayı içeren bir yapıdır. Dolayısıyla bütünüyle katılaşmadığını gösteren, bizim geçmiş ve şimdiki tecrübemizin ürünü olduğuna göre biçim değiştirmesi yaşam deneyimimizle bağlıdır. Zira bireysel habitus farklılıkları açıkça, sosyal güzergâhların tekilliğinden kaynaklanır. Bu açıdan baktığımızda bu son örnek umudu temsil etmektedir.

Kaynakça

Ansart, Pierre (1990) Les Sociologies Contemporaines, Paris: Le Seuil.

Bourdieu, Pierre (1979a) La Distinction. Critique Sociale Du Jugement, Paris: Minuit.

Bourdieu, Pierre (1979b) “Les Trois États Du Capital Culturel.” Actes De La Recherche En Sciences Sociales, no. 30, 3–6.

Bourdieu, Pierre (1980) Le Sens Pratique, Paris: Minuit.

Bourdieu, Pierre (1997) Toplum Bilim Sorunları, (Çev. Işık Ergüden), İstanbul: Kesit.

Bozkurt, Necati (2000) Denizi Kurutmak Dünden Bugüne Zorunlu Göç ve İskan Politikası, İstanbul: Belge.

Chambers, Iain (2005) Göç, Kültür, Kimlik, İstanbul: Ayrıntı.

Davis, Mike (2010) Gecekondu Gezegeni, İstanbul: Metis.

Demirci, Emin Yaşar, Ahmet Zeki Ünal, Hasan Hüseyin Tekin (2006) Yerinden Olmuşların Köye Dönüş ve Yerleşim Tercihleri UNDP Raporu, Van.

Gül, Hüseyin ve Cem Ergun (2003) “Mutlak Yoksulluk ve Nedenleri: Ankara Örneği”, Yoksulluk, Deniz Feneri Y., İstanbul, C. 1, s. 386-397.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (2006) Türkiye Göç Ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması, Ankara: HÜNEE.

Hükümetin Çerçeve Metni, http://www.icisleri.gov.tr/_Icisleri/Web/Gozlem2.aspx?sayfaNo=722

Kälin, Walter (2005) Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler, (Çev. Kerem Altıparmak), Ankara: İmaj.

Keser, İnan (2011) Göç ve Zor (Diyarbakır Örneğinde Göç ve Zorunlu Göç), Ankara: Ütopya.

Kurban, Dilek, ve diğerleri (2006) “Zorunlu Göç” İle Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası, İstanbul: TESEV.

Mc Neil, Patrick ve Charles Townley, (1981) Fundamentals of Sociology, London: Hutchinson.

TESEV Ülke İçinde Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlık Haklarının Yeniden Tesisi ve Rehabilitasyon Araştırma ve İzleme Grubu, “Türkiye’de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Tespitler Ve Çözüm Önerileri” Raporu. http://www.tesev.org.tr/etkinlik/TESEV_UYE_Grubu_Raporu.pdf

TESEV, Norwegian Refugee Council, İDMC (2006) “Güvensizlik Mirasının Aşılması: Devlet ve Yerinden Edilmiş Kişiler Arasında Toplumsal Mutabakata Doğru” Raporu, http://www.tesev.org.tr/etkinlik/Turkish_Report_Turkish-Final.pdf

Turner, Jonathan H., Leonard Beeghley, Charler H. Power (2010) Sosyolojik Teorinin Oluşumu, (Çev. Ercan Tatlıdil), İstanbul: Sentez.

Ünal, Ahmet Zeki (2004) Sosyal Tabakalaşma Bağlamında Pierre Bourdieu’nün Kültürel Sermaye Kavramı (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji ABD.

Yükseker, Deniz (2006) “Yerinden Edilme Ve Sosyal Dışlanma: İstanbul Ve Diyarbakır’da Zorunlu Göç Mağdurlarının Yaşadıkları Sorunlar”, Dilek Kurban ve diğerleri, “Zorunlu Göç” İle Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası, İstanbul: TESEV, s. 216–233.

Weib A., A.-M. Nohl, K. Schittenhelm, O. Schmidtke, (2011) Göç ve Kültürel Sermaye (Türkiye, Almanya, Kanada ve Büyük Britanya’da Yüksek Vasıflı Göçmenler), İstanbul: Kitap.